

Záró szakmai beszámoló az OTKA K 132475/132609 számú kutatási projektről

A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu defter) feldolgozása II.

A projektet két kutatóhely – az OTKA korábbi támogatásával¹ felállított, SQL-GIS adatbázisrendszert fejlesztő és működtető, továbbá a feldolgozandó hungarika iratanyagot őrző Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), valamint az oszmanista/történész/térképész szakembereket biztosító HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) – konzorciumaként hoztuk létre. A futamidőt eredetileg négy évre (2019–2023) terveztük, amelyet kétszer, 2023-ban és 2024-ben a 709/2020. (XII. 30.) Korm. rendelet 2021. 02. 07-én hatályos 4. §-a alapján összesen másfél évvel meghosszabbítottunk. A pályázat első négy évében a konzorciumi tagok közös munkaterv alapján saját költségvetéssel dolgoztak, majd 2024-től a folyamatban lévő kutatások befejezése érdekében az MNL átvette a BTK kutatóinak finanszírozását is.

A projekt célja a történelmi Magyarország településeire vonatkozó 16(–17). századi, arab betűkkel leírt oszmán jövedelem- és birtokgazdálkodási iratok feldolgozásának a folytatása volt, amelyet 2014 és 2018 között kísérleti jelleggel indítottunk el az OTKA K 108919 számú pályázati támogatásával. A már megkezdett kutatások és feldolgozások koncepcióját követtük. Feladatainkat öt fő kategóriában határoztuk meg: 1.) forrásfeltárás; 2. a defterek tudományos feldolgozása; 3.) SQL-adatbázisok továbbfejlesztése; 4.) térinformatikai adatbázis továbbfejlesztése; 5.) tudományos közlések. A feladatokat nem intézményenként, hanem tudományáganként osztottuk fel.

A munkában kezdetben négy senior kutató – Sz. Simon Éva, oszmanista–levéltáros, vezető kutató (MNL); Hegyi Klára, oszmanista–szaktanácsadó (BTK); Sudár Balázs, oszmanista (BTK); Demeter Gábor, történész–geográfus (BTK) – és öt kutató – Dorogi Ilona (BTK), Fóti Miklós (BTK), mindketten oszmanisták; Nagy Béla térképész (BTK), valamint a délszláv település- és személynevek pontos olvasásának biztosítására az Újvidéki Egyetemről Miroslav Pavlović és Boris Stojkovski oszmanista szaktanácsadók (MNL) – vett részt. 2023/24-ben további két oszmanista kutató – Kovács Nándor Erik (független – MNL) és Dino Mujadžević (Horvát Történettudományi Intézet – BTK) csatlakozott. A technikai jellegű feladatokra pedig öt munkatárs – Záros Zsolt informatikus (MNL), Gombor László geológus (független), Veresegyházi Béla geográfus (független), Pánya István térinformatikus (Kecskeméti Katona József Múzeum), Szatlóczi Gábor (egyetemi hallgató) – lépett be a projektbe. A térinformatikai fejlesztéseket az eredetileg tervezett Térinfo Bt. helyett Németh Gábor és Gyula Gergő egyéni vállalkozók hajtották végre. Így a kezdeti kilenc helyett 16 fővel fejeztük be a munkát. A kibővült, kipróbált és összeszokott egyénekből álló munkacsoport, kiegészülve a térinformatikai fejlesztéseket ebben a ciklusban elvégző vállalkozókkal, már olyan stabil kutatói közösséggé vált, amelynek szakmai megalapozottsága és tapasztalata lehetővé tette a projekt folytatásaként a 2026-ra a budai vilájet teljes területének feldolgozására irányuló célkitűzéseket (NKFIH ADVANCED 149648).

Az elnyert 44 057 000 Ft-ból – amelyből 22 087 000 Ft az MNL és 21 970 000 Ft a BTK költségvetésébe tartozott – kutatási infrastruktúraként a tervezett hat helyett csak 4 laptopot, 3 nagyméretű monitort, 1 fényképezőgépet szereztünk be 2 367 677 Ft összértékben (össz költség 5%-a), amelyet a K 108919 számú pályázat során felállított kutatási infrastruktúra

---

¹ OTKA K 108919

még használható elemeivel egészítettünk ki. Az SQL és a térinformatikai adatbázis bővítésére a teljes összeg 13%-át (5 790 000 Ft), a hungarikakutatások és konferenciák finanszírozására (útiköltség, másolatok díja) 3%-át (1 393 221 Ft) fordítottuk, könyvkiadásra (fordítás, nyomdai kivitelezés, korrektúrázás) 7,5%-ot (3 274 588 Ft). A két befogadó intézmény pályázatból biztosított rezsiköltsége 20% volt, amelynek negyedét Open Access költségekre használtuk fel. A támogatási összeg túlnyomó részéből a terveknek megfelelően, de az arányok némi eltolódásával a defterek feldolgozásának személyi költségeit fedeztük. A járvány miatt elmaradt utazások és a korábbi kutatói infrastruktúra számítottnál lassabb amortizációja miatt az MNL oldalán jelentkező maradványt a projekt meghosszabbítása során az adatfeldolgozások folytatására használtuk fel. A költségek átcsoportosításával a futamidő-hosszabbítás idején a BTK kutatóit és a frissen csatlakozott, forrásfeldolgozást végző oszmanistákat is az MNL maradványából finanszíroztuk. Ugyanakkor a térinformatikai fejlesztéssel eredetileg megbízott, de a munkából kihátrált Térinfo Bt. vállalkozói díjára szánt dologi költségek helyett egyes részfeladatokat két tapasztalt, de nem egyéni vállalkozó szakember (Gombor László, Veresegyházi Béla) végezte el, akiknek a finanszírozása szintén az 1. költségssorról történt meg. Emiatt az eredeti költségterv az MNL oldalán is elbillent a személyi juttatások irányába. Összességében a személyi juttatások a támogatási összeg mintegy 50%-át (21 921 464 Ft) tették ki.

Eredményink részletesen

A kutatócsoport a célkitűzéseit néhány apróbb, indokolható eltéréstől eltekintve megvalósította, egyes munkaszakaszok esetében túl is teljesítette.

1.) A *hungarikakutatásokat* a projektidőszak első három évére terveztük (Párizs, Varsó, Isztambul, Szófia), de a Covid-járvány, majd pedig a közintézményeket érintő kifizetési korlátozások miatt csak 2023-tól tudtuk megkezdeni. Erre az időre két tervezett utazásunk tárgytalanná vált.²

Sz. Simon Éva és Fóti Miklós Isztambulban, a Başbakanlık Osmanlı Arşivi bőséges és másolatban már a Topkapı Szeráj levéltári anyagát is magában foglaló gyűjteményében négy alkalommal folytatott kutatásokat. Eddig ismeretlen vagy a korábbi másolat rossz minősége miatt olvashatatlan rúznámcsékat,³ a budai vilájet területéhez tartozó balkáni szandzsákok szandzsákösszeírásait és timárjegyzékeit, valamint kinevezési deftereket gyűjtöttek. Összesen 56 fondból 29 664 digitális felvételt hoztak haza, amelyeket az MNL OL digitális fotótárában elhelyeztek.⁴ Demeter Gábor 2023. évi bécsi kutatóútja során az Österreichische Nationalbibliothekben és a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött, az MNL állományában hibásan vagy hiányosan meglévő defterek adatait korrigálta,⁵ 2024-ben pedig bulgáriai kutatóútja során a szófiai Cirill és Metód Nemzeti Könyvtárban 24 magyar vonatkozású, az MNL állományából még hiányzó deftert tárt fel.

---

² A Bibliothèque Nationale de France (Párizs) gyűjteményében lévő defterek feldolgozása a rendelkezésre álló, több darabban fennmaradt, rossz minőségű mikrofilmről erre az időre már elkészült, a korai szakirodalom szerint a Bibliotheka Narodowa (Varsó) gyűjteményében lévő defterről pedig kiderült, hogy a 2. világháború idején megsemmisült.

³ Pl. sikerült többszöri megrendelés után, Katkó Gáspár törökországi levéltári delegátus közreműködésével újra digitalizáltatni az 1560-as évek végének egyetlen Magyarországot is magában foglaló rúznámcséját. BOA DFE 25.

⁴https://mnl.gov.hu/k_132475_a_magyarorszag_i_hodoltsag_es_hodoltsagi_peremvidek_kataszteri_iratainak_feldolgozasa_i Hungarikakutatás: Az OTKA K 108, 132475, 132609 számú pályázatai során a Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) anyagában gyűjtött és másolatott iratok jegyzéke.

⁵ Legfontosabb eredménye a Krafft 284 lapszámozási problémájának a rendezése volt.

Az előző pályázati ciklusban hazahozott anyag, kiegészülve a jelen gyűjtés adataival, a hódoltságkutatás olyan hazai forrásbázisát hozta létre, amelyre támaszkodva a külső körülményektől függetlenül a jövőbeli kutatások számára is lehetővé válik a balkáni területeket is magába foglaló budai vilájet és benne a magyar területek birodalmon belül elfoglalt helyének sokrétű, komparatív vizsgálata.

2.) A futamidő alatt *118 defter* – amelyből 102 első alkalommal jelent meg önálló forráskiadásként – *15 718 kereshető rekordjával* (megközelítően 34 000 helynévi és több mint 6000 személynévi adat) *bővítettük* az előző pályázati ciklusban kifejlesztett nyílt hozzáférésű „Oszmán összeírások gyűjteménye” című adatbázis már meglévő (47 defternyi) anyagát.⁶ A dúsítást négy új oszmán közigazgatási egység (szegedi, szekcsői, szekszárdi, koppányi szandzsák) adataival terveztük elvégezni, ugyanakkor célul tűztük ki a K 108919 számú pályázat tematikájához tartozó kimaradt vagy azóta előkerült defterek feldolgozását is.⁷ Munkánk különleges értéke, hogy a kataszteri defterek teljes körét⁸ – a beszedhető adók településenkénti felméréseit (szandzsákösszeírás = *mufassal defteri*), a beszedett állami adók jegyzékeit (fejadódefterek = *cizye defteri*), az oszmán javadalombirtokosoknak kiosztott helységek listáit (timár defterek = *icmal defteri*) és a javadalombirtokosok cserélődését rögzítő listákat (*timár ruznamçe defteri*) – dolgoztuk fel és tettük párhuzamosan, széles körben kutathatóvá,⁹ ezzel lehetőséget biztosítva az egyes települések viszonyaiban beállt változások nyomon követésére.¹⁰ Az adatokat részben vizualizáltuk. Az adatbázis-építést négy oszmanistával (Sz. Simon Éva, Dorogi Ilona, Fóti Miklós, Sudár Balázs) és három szaktanácsadóval (Hegyi Klára, Miroslav Pavlović, Boris Stojkovski) kezdtük meg, és a projekt teljes futamideje alatt folyamatosan végeztük. Az adatok feltöltése szisztematikus, egymásra épülő lépésekben történt, amelyet a Covid-járvány, illetve 2022 kifizetési korlátozásai is csak közvetetten befolyásoltak, mert a forrásfeldolgozáshoz szükséges defterek jelentős része a K 108919 számú pályázat során elvégzett hungarikakutatások eredményeként már rendelkezésünkre állt. Az első év során a szandzsákösszeírások és államiadó-jegyzékek adatbázisa készült el (29 defter, 6519 helynévi rekord). Ezt követte 2021-től a timár defterek feldolgozása (19 defter, 2842 személynévi rekord + ≈11 368 helynévi adat).¹¹ A korábbi pályázatunk tanulságaként a jelen projektben dupla annyi időt hagytunk a jelentős mennyiségű és egy-egy rekordon belül is sok adatot tartalmazó rúznámcsé feldolgozására. A tervezett 3. és

⁶ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/oszman>

⁷ Pl., ÖStA HKA HFU RN 317. No. 14.; BOA DFE RZ 11.

⁸ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/oszman/hierarchia>

⁹ A források alapján adatbázisba töltöttük a települések oszmánli nyelvből magyarra fordított közigazgatási besorolását, településformáját, az adózó lakosság létszámát, az állami és földesúri adó összegét, az adókvetés módját, a települések aktuális és korábbi oszmán birtokosát név szerint, a katonai előmenetel adataival együtt. A terveknek megfelelően nem került adatbázisba a magyar települések adózó lakossága név szerint és a termelési adatok részletesen, viszont egy szandzsákösszeírás teljes átírásának publikálása is megvalósult a HUN-REN BTK angol nyelvű sorozatában. FÓTI MIKLÓS: *The Mufassal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578). Text and Index*. Budapest, 2023.

¹⁰ SUDÁR BALÁZS: Egy kis szandzsákközpont a hódoltság belsejében: Szekszárd. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve*, XLII. (2020) [2021], 91–112.; SZ. SIMON ÉVA: Egy oszmán szolgálati birtok metamorfózisa, *Catastrum*, 7. (2020) 4:3–10.; SZ. SIMON ÉVA: Egy év a szigetvári szandzsák történetéből (983). Javadalombirtokos szpáhik fluktuációja 1575. április 18. és 1576. március 28 között. *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században*. Bp., 2020. 57–70.; FÓTI MIKLÓS: Egy szokatlan demográfiai jelenség és háttere a szegedi szandzsák területéről: Mikla pusztá hirtelen várossá válása 1578-ban. *Történelmi Szemle*, 64. (2022) 3:1–13.; SZ. SIMON ÉVA: A koppányi szandzsák 16. századi területének kistérségi vizsgálata az adóterhek és a népesedés relációjában., *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 2022. 53–84.

¹¹ A rúznámcsékban szereplő birtokok általában több, sokszor több tucat települést is tartalmaznak. A helynévi rekordok számának megközelítő megállapítása érdekében a személynévi rekordok számát négygel felszoroztuk.

4. év azonban még így is kevésnek bizonyult. A feldolgozás befejezése, valamint az elmaradt hungarikakutatások pótlása indokolta a projekt meghosszabbítását. A teljes futamidő alatt végül 68 rúznámcsa defter 3168 személynévi rekordját, valamint a hozzá tartozó megközelítően 12 672 helynévi adatát dolgoztuk fel. A rúznámcsékban előforduló hódoltsági vonatkozású archontológiai adatok felhasználásával számos tanulmány született.¹² A nagy tömegű adat feltöltésének eredményeként létrejött egy „portyakataszter” is, amely több mint 150 magyar vonatkozású kisebb-nagyobb katonai akció és a bennük részt vevő török csapattestek azonosítására biztosít lehetőséget, elsősorban a 16. századi hadtörténeti kutatások számára tartalmazva újdonságokat.¹³

2024-ben további két oszmanista kutató (Kovács Nándor Erik és Dino Mujadžević) csatlakozott a projekthez. Ez lehetővé és egyben szükségszerűvé is tette a feldolgozás földrajzi határainak kiszélesítését, mivel a két frissen csatlakozó defterológiai tapasztalatok hiányában nem tudott bekapcsolódni a rúznámcsék aktuálisan folyó feldolgozásába. Betanításuk érdekében további két oszmán közigazgatási egység (a már más struktúrában kiadott budai¹⁴ és pozsegi¹⁵ szandzsák) feldolgozását kezdtük el. Ugyanilyen céllal a két szerb kutató még 2020-ban elkezdett dolgozni a hajdani magyar területeken szerveződött szerémi szandzsák 1546. évi összeírásával, de a munkát végül Fóti Miklós fejezte be.¹⁶ A futamidő alatt még egy további szandzsák, a már kiadásban is megjelent simontornyai¹⁷ adatainak részleges feltöltésére is sor került, mivel a dél-dunántúli régió összefüggő vizsgálatának igénye ezt szükségessé tette. A defterek tudományos feldolgozása így a tervezett négy szandzsák helyett nyolc szandzsák adataival zárult. Publikussá váltak Bács-Kiskun, Csongrád-Csanád, Somogy, Tolna vármegye, valamint Fejér és Veszprém vármegyék déli részének és a Vajdaság bácskai területén fekvő települések hódoltság kori történetének legfontosabb 16. századi oszmán adatai. Az összeírások érintik továbbá Pest, Heves, Nógrád, valamint a hajdani Szerém, Valkó és Pozsega vármegye, a mai Észak-Horvátország területét is. Az eredetileg tervezett szandzsákok anyagának feltöltése 98%-ban megtörtént (a koppányi szandzsák rúznámcséinak feldolgozása még nem hiánytalan), a később megkezdett, eredetileg nem tervezett szandzsákok esetében pedig a *mufassal defterek* feltöltése fejeződött be részben vagy egészben. A megkezdett új feldolgozások – amelyeket az NKFIH ADVANCED 149648 számú pályázatunkban párhuzamos kutatásként tüntettünk fel – az új kutatók betanulásával időt spóroltak, ezzel lehetőséget biztosítottak arra, hogy a 2025 és 2028 közötti pályázati ciklusban a mohácsi csata 500. évfordulójáig a teljes budai vilájet szandzsákösszeírás és javadalombirtok-jegyzék anyaga elkészülhessen.

¹² FÓTI MIKLÓS: Ali szegedi szandzsákbég személyének azonosítása, életpályája és birtoklástörténete (1567–1595). *Történelmi Szemle*, 65. (2023) 3:355–366; FÓTI MIKLÓS: Két végvidék szolgálatában: Szári Ali bég hódoltsági és kaukázusi karrierje. *Századok*, 158. (2024) 1:145–164; FÓTI MIKLÓS: Szeged 16. századi szandzsákbégjei. *Aetas*, 38. (2023) 4:5–28.; FÓTI MIKLÓS – SZ. SIMON ÉVA: Kászim kethüdá, a kormányzat embere. *Korall*, 96. (2024) 29–50.

¹³ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/oszman/kereses> - Érdemek (részvétel portyákban)/Merits. SZ. SIMON ÉVA: Az oszmán birtokadományozási naplók mint a hadtörténetírás forrásai. *XI. Élet a török hódoltságban konferencia*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2023. november 11.

¹⁴ KÁLDY-NAGY GYULA: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Bp., 1985.

¹⁵ *Popis sandžaka Požega 1579. godine / Defter-i mufassal-i liva-i Pojega 987*, prev. F. HAFIZOVIĆ, ur. S. SRŠAN, topografiju izradio I. Mažuran. Osijek, 2001; NENAD MOAČANIN: *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.–1691.)* Zagreb, 2003.

¹⁶ A feldolgozás tapasztalatait beépítő tanulmány: FÓTI MIKLÓS: Török közigazgatás kiépítése a Szerémségben és a szerémi szandzsák 16. századi bégjei. *Belvedere Meridionale*, 36. (2024) 2:110–134.; FÓTI, MIKLÓS: The nahiye of Morovit’ in the sancak of Sirem according to the tahrir defteri of 1578. *Archivum Ottomanicum*, 41. (2024) 141–168.

¹⁷ DÁVID GÉZA: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp., 1982.

Az MNL AOL felületén (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/oszman>) jelenleg összesen 163 defter (35 mufassal, 23 timar, 34 cizye, 71, timar ruznamçe defter) 30 548 kereshető rekordja, több mint 62 000 helynévi adat érhető el. A feldolgozás legfontosabb eredménye a nyelvi akadályok elhárítása az oszmán összeírások tömeges felhasználása elől. Már megkezdődött az adatok beemelése a Magyarország regionális fejlettségének változásait a középkortól napjainkig nyomon követő vizsgálatokba.¹⁸ De a fordításban közzétett adatok a történettudomány különböző ágai számára a felhasználás további széles lehetőségét biztosítják.¹⁹

3/a. Az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című relációs adatbázisban a keresési eredmények könnyebb elérése érdekében több fejlesztést is végrehajtottunk. Az NKFIH korábbi bírálói javaslatára 2022/23-ban – az MNL adatbázis-fejlesztési protokolljától eltérve – elkészítettük az adatbázismezők angolra, a defterek terminus technicusainak török nyelvre fordítását. Emellett a felsőbb közigazgatási egységek nevét (vilájet, szandzsák, náhije) a jobb kereshetőség, a forrásokkal való könnyebb összevetés és a Török Állami Levéltárban használt névtérrel való szinkronizálás érdekében arab betűkkel is felvettük. Ezzel az adatbázis a nemzetközi kutatások számára is könnyebben kezelhetővé vált. 2024 decemberében pedig az „Oszmán összeírások gyűjteménye” kapcsolódott az MNL új Névtér szolgáltatásához.²⁰ Ugyanekkor az adatbázis új, interaktív vizuális keresőt kapott, amely lehetővé teszi az egy régióra vonatkozó adatbázisrekordok gyors áttekintését és megtalálását (<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/oszman/terkep>).

---

¹⁸ DEMETER, GÁBOR – SZ. SIMON, ÉVA – F. ROMHÁNYI, BEATRIX – HORVÁTH, GERGELY KRISZTIÁN – NÉMETH GÁBOR: Creating a database to study settlement level socio-economic development and landuse-changes for the Hungarian Kingdom (1550–1910). *16th Digital Approaches to Cartographic Heritage*, 2022.09.22–2022.09.24, Cluj-Napoca, 2022. 39–53.; SZEPESINÉ SIMON ÉVA – DEMETER GÁBOR: The Impact of Ottoman Rule on the Population and Settlement Structure of Southern Transdanubia (1540s–1780s) - based on hGIS investigations, *Gistorical Studies*, 4. (2023) 1–30.; DEMETER, GÁBOR – MUJADŽEVIĆ, DINO – F. ROMHÁNYI, BEATRIX – FÓTI, MIKÓS – HEGYI, KLÁRA – KATUŠIĆ, MAJA – SZ. SIMON, ÉVA: Towards a New Historical Geography: the possibilities of GIS-aided historical statistics and fine-scale, longue durée and supranational comparisons in Croatian history. *Review of Croatian History*, 20. (2024) 141–178.; DEMETER, GÁBOR – SZ. SIMON, ÉVA – F. ROMHÁNYI, BEATRIX: GISa Hungarorum: Challenges of an integrated and visualized settlement level database for the Kingdom of Hungary (1330–2010). *Reconciling the irreconcilable: methods and techniques European local population database*. 25.10.2024, Valencia; DEMETER, GÁBOR – SZ. SIMON, ÉVA – HORVÁTH, GERGELY K. – F. ROMHÁNYI, BEATRIX: Tracing the spatio-temporal patterns and socio-economic impact of Ottoman penetration to Hungary using bulk data evaluation of 3 time horizons (1330–1580–1780). *CIEPO* 25, 22. 06. 2024, Tirana.

¹⁹ A feldolgozásoknak apróbb, de szakmai szempontból fontos eredményei, mint pl. egy 1553 és 1560 között keletkezett, de eddig 1620-ra datált defter (ÖNB Mxt. 535) helyes kronológizálása, vagy olyan, nam-i diğér (más néven...) szerkezetek előkerülése az összeírásokból, amelyek ismeretlen helyű településeket azonosítottak be azáltal, hogy egy ismert faluval együtt említették őket. (MIKLÓS FÓTI – ISTVÁN PÁNYA: Ottoman nam-i diğér as a tool for the reconstruction of the settlement network of medieval Bodrog county. *Archivum Ottomanicum*, 39. /2022/ 179–190.) Más helyeknek helytörténeti szempontból értékes adatai, pl. halastava, halászóhelyének megnevezése került elő a defterek alapján. Néhány olyan középkori eredetű magyar toponíma is felbukkant, amelyeket a helytörténettel foglalkozó történészeink (Györffy György, Csánki Dezső történeti földrajzi munkái vagy Engel Pál: Magyarország a középkor végén című adatbázisa) sem ismertek. (PÁNYA ISTVÁN – FÓTI MIKLÓS: Adatok Kiskunhalas környékének középkori topográfiájához – Hol feküdt egykor Kegyesföldre? Halasi Múzeum 6. *Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 150. évfordulójára*. Szerk.: Kocsis Zsuzsanna. Kiskunhalas, 2025. 113–126.) Több különleges forrás is bekerült az adatbázisba kritikai kiadásban: a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hofkammerarchiv gyűjteményében korabeli német fordításban fennmaradt 16–17. századi defterekről készült, erősen torzított településnév-alakokat tartalmazó listák (cizye defteri másolatok) közül három példány normalizált névalakkal (ÖStA HKA HFU RN 317. No. 14.,17., 20.), valamint a korábban a Magyar Nemzeti Múzeum állományában őrzött, de mára már megsemmisült, csupán erősen hibás, 19. századi kiadásban fennmaradt 1570. évi koppányi tartományi összeírás komparatív vizsgálatok során rekonstruált változata (MNM Könyvtár).

²⁰ Debreczeni László, az MNL informatikusa közreműködésével.

A pályázati ciklus elején megkezdtek a tárgyalásokat a külföldi közgyűjteményekkel az „Oszmán összeírások gyűjteményé”-ben szereplő defterek eredetijéről készült fotók adatbázisba emelése ügyében. Sajnos a legtöbb magyarországi deftert őrző Török Állami Levéltár (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi) élén történt személycseré miatt a tárgyalások elakadtak. Mindaddig csak a Bayerische Staatsbibliothekben őrzött fotók feltöltésére nyílt lehetőség, amelyeket egyelőre linkként kapcsolunk a feldolgozáshoz.

3/b. Az oszmán összeírások részletesebb és gyorsabb ütemű feldolgozása miatt egyoldalúvá váló kép ellensúlyozására elengedhetetlen nemzeti érdeknek érezzük az online térben a magyar-oszmán kettős uralom alá eső terület, a kondomínium mind pontosabban és részletesebb megjelenítését. Ennek érdekében szükségessé vált a Magyar Kamara által irányított, ugyancsak 16–17. században készült *magyar összeírásokat tartalmazó „Porta (dika) összeírások (E 158)” című relációs adatbázis továbbfejlesztése és szinkronizálása*. A feladatot az oszmán adatbázist is kifejlesztő Záros Zsolt, az MNL programfejlesztő mérnöke végezte el. Az adatbázis mielőbbi használhatóvá tétele érdekében az MNL munkatársai²¹ saját vállalkásként 2023-ban befejezték a dikális összeírások 64 kötetében szereplő adatok több mint 10 éve folyó átírását, Sz. Simon Éva pedig 16, részben vagy egészen hódolt vármegye (Abaúj, Árva, Baranya, Bars, Bereg, Borsod, Csongrád, Esztergom, Győr, Gömör, Heves, Komárom, Máramaros, Moson, Somogy, Vas, valamint Zala részben) településneveit látta el térinformatikai ID-vel és normalizált névalakkal.

A dikális összeírások adatbázisának továbbfejlesztésével egy olyan 16–17. századi település- és gazdaságtörténeti adatokat tartalmazó adatbázisrendszer jött létre, amely képes biztosítani az oszmán-magyar közös uralom (kondomínium) mélyreható kutatását, a középkortól egészen a 19. századig terjedő, összeírások alapján megjeleníthető közigazgatási és birtoklástörténeti folyamatok elemzését.²² A „Porta (dika) összeírások” új szinkronizált adatbázismodellje és a birtokosokat jelölő színkódolás alkalmazása a magyar birtokosnevek névtérbe helyezése után lehetőséget teremt majd a 16–17. századi magyar birtokviszonyok különböző időmetszeti megjelenítésére, ezzel összehasonlíthatóvá teszi az egyes régiók oszmán és magyar birtokstruktúráját.

4. a.) A legtöbb megoldandó problémát ebben a pályázati ciklusban a *térinformatikai rendszer optimális működtetése és továbbfejlesztésének* megoldási módozatai jelentették. 2020-tól megkezdődött az OTKA K 108919 számú pályázat során készített, középkor végi adatokon alapuló, településszintű alaptérkép továbbfejlesztése. Első lépésként egy jó felbontású domborzati alaptérkép vetületbe húzása történt meg. Az új alapon kísérlet történt a hatvani és a szegedi szandzsák alsóbb közigazgatási egységeinek (nájíék) és a színfokozatos domborzatrajznak az együttes megjelenítésére.²³ Miközben az új térképek fontos eredményt hoztak – az oszmán terjeszkedés földrajzi determináltságának az eddig ismertnél jelentősebb szerepére hívták fel a figyelmet – kiderült, hogy a 16. század végére megszaporodó közigazgatási egységek ábrázolása az eddig alkalmazott eljárással nem lesz lehetséges.

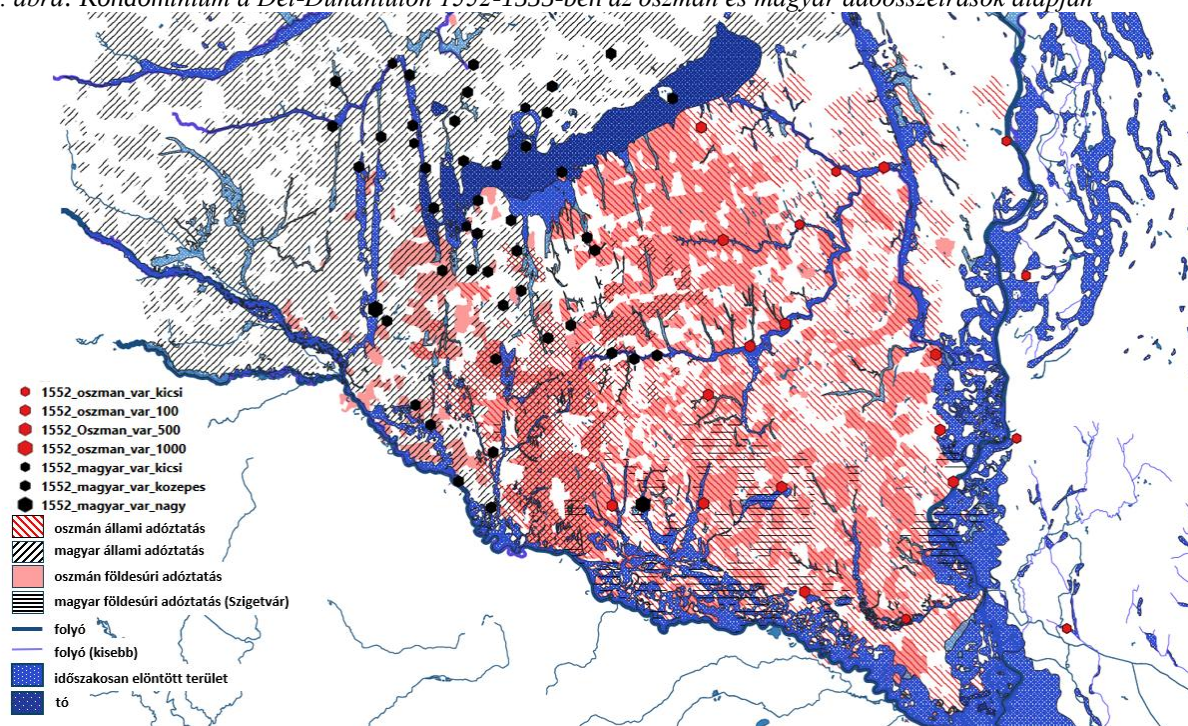
²¹ Tuza Csilla, Kovács Zsuzsanna, Németh György közreműködését ezúton is nagyon köszönjük.

²² A párhuzamos adatbázisok első eredményei: GÁBOR DEMETER – ÉVA SZ. SIMON: The impact of Ottoman rule on the population and settlement structure of Hungary based on hGIS investigations. *The Sixth International Congress of Turkology* (19–21 September 2022) Faculty of Oriental Studies – Faculty of Political Science and International Studies University of Warsaw; SZ. SIMON ÉVA: A kondomínium GIS-vizsgálatának oszmán kori településhálózatra vonatkozó eredményei. *X. Élet a török hódoltságban (1526–1718) jubileumi konferencia*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2022. november 11.

²³ NAGY BÉLA: A hatvani szandzsák, 1559 (térkép), A Mátra hegység és környéke az oszmán közigazgatásban az 1559. évi összeírás alapján. (térkép) *Catastrum* 8. (2021) 2:59., 60.

Ugyanakkor probléma mutatkozott a Tatuk GIS szoftverből kinyert adatok más térinformatikai szoftverbe történő konvertálásakor is, és megoldást találni csak nagyon drágán, a programot kifejlesztő lengyel cég bevonásával lehetett volna. Ezért az eredeti tervekkel szakítva az addigi partner Térinfo Bt. helyett Gyula Gergő (Allum Digital) egyéni vállalkozó bevonásával kezdtük meg a kondomínium térképeinek tömeges létrehozásához szükséges technikai háttér korrigálását. Első lépésként a TatukGIS szoftverről az ingyenes, de vizualizációs céljainknak ugyanúgy megfelelő és a térképészeti utómunkákat lényegesen megkönnyítő QGIS programra álltunk át, amelyben 29, tematikus lekérdezést automatizáló szkript készült el 920 000 Ft-ért. Ezzel lehetővé vált az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című adatbázisba betöltött adatoknak és a magyar összeírók által felvett párhuzamos adatoknak tömeges egymásra vetítése, a kondomínium ábrázolása.

1. ábra: Kondomínium a Dél-Dunántúlon 1552-1555-ben az oszmán és magyar adóösszeírások alapján²⁴

4.b.) Kutatócsoportunk a középkorra vonatkozó Engel-térkép alapján készült korábbi alaptérképünk pontosításával és a defterekben újonnan megjelenő 16. századi településállomány beemeléseével létrehozta az új *kora újkori alaptérképet* Németh Gábor vállalkozó bevonásával.²⁵ Ezzel a korábbinál nemcsak részletesebb (1:144 000-es léptékű a korábbi 1:400 000 helyett), de pontosabb és más projektek 1808. és 1910. évi névanyagaival (akár mai LAU-kódokhoz is) összekapcsolható 16. századi településállomány jött létre, amely a projekt új alaptérképe lett.²⁶ A fejlesztés jelentősége, hogy a különböző korszakokra

²⁴ A térképen jól látszik a magyar és az oszmán részről kivetett állami adók közös zónája Somogy vármegye határán, valamint az azon jócskán túlnyúló oszmán földesúri (szpáhi) adóztatás Zala vármegye keleti szegélyén, ugyanakkor a magyar végvári katonaság egészen a Dunáig nyúló adóztatása. BOA TT.d. 412, 443, 646, ÖStA Krafft 284, MNL OL E 158 (Zala, Vas, Veszprém, Baranya, Somogy), MNL OL E 554, Fol. lat. 1347. 175–206.

²⁵ A területi pontosításokhoz a Mapiren található vetületbe húzott katonai térképek névanyaga, a <https://velemjaro.sk/alkalmazas>, a Hungaricanan lévő levéltári térképállomány, Magyarország Földrajzinév Tára, a Lelkes György- és a Gyalay Mihály-féle kötetek nyújtottak segítséget.

²⁶ <https://mnl.gov.hu/k-132475-a-magyarorszag-i-hodoltsag-es-hodoltsagi-peremvidek-kataszteri-iratainak-fel-dolgozasa-ii>

vonatkozó kutatások összekapcsolása elősegítheti a bizonytalan településrészek lokalizálását és a lokális fejlődés vizsgálatát.²⁷

4.c.) A feldolgozások során megállapítottuk, hogy a szandzsákok határai és az oszmán védelmi rendszer gyakran felszíni formákhoz, természetes határokhoz igazodott.²⁸ 2022-ben megkezdődött a térinformatikai adatbázis kiegészítése egy 1:400 000 léptékű, folyószabályozás előtti *vízrajzi alaptérképi réteggel*. Első lépéseként teljes országterületre kiterjedő Lipszky-féle (Mappa Generalis Regni Hungariae) vektorizált változatának georeferálása történt meg Németh Gábor egyéni vállalkozó által, majd pedig regionális kutatásokkal, a folyószabályozások előtti kéziratok térképei és mai geológiai adattárak alapján Gombor László geológus és Verezegyházi Béla geográfus elkészítette a Dél-Dunántúl és a Duna–Tisza köze 16. századi vízjárta területeinek vízrajzi térképeit, amelyeket Németh Gábor integrált az új alaptérképhez. Ez az új, 16. századi vízrajzi réteg a már létező középkori vízrajzi térképhez képest²⁹ megmutatja a hódoltság korát jellemző kis jégkorszak során bekövetkezett változásokat, a potenciális betelepülésre és menekülésre alkalmas helyeket.

4.d.) Térinformatikai módszerek használatának eredményeként a feldolgozott szandzsákokról még TatukGIS Editor segítségével 35 térképet készítettünk. A térképvázlatok a szandzsákok több időmetszetű kiterjedésén és közigazgatási szerkezetén kívül a hódoltatás ütemét szemléltetik az összeírások alapján. Az új QGIS rendszerrel további 113 térkép készült, ezek egy része atlaszban jelent meg³⁰, más része kiadványokban,³¹ vagy linkje az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című adatbázisból érhető el, a teljes sorozat pedig az MNL OL honlapjáról: <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/terkepek>

A Kecskeméti Katona József Múzeummal együttműködésben középkori oklevelek, Bécsben feltárt térképek, régészeti adatok és légifelvételek vizsgálatával sikerült a szegedi szandzsák több, eddig térképezhetetlen helyének megállapítása. A vizsgálatok eredményeként elkészült Zombor és Bodrog vármegye középkori és törökkori térképe, ezenfelül 20 résztérkép határjárások rekonstrukciójával.³²

5.) Nagy hangsúlyt fektetünk *eredményeink publikálására*. A korszak alapkérdéseinek széles skáláját érintettük: regionális gazdaság-, társadalom-, közigazgatás-, had-, birtoklás-, településtörténet, történeti statisztika, archontológia, prozopográfia, terminológia, nyelvtudomány stb.

Elkészült 3 könyv, 1 atlasz, 6 könyvfejezet, 7 angol és 23 magyar nyelvű folyóiratcikk, 5 konferenciaticik, 6 egyéb.

²⁷ FÓTI MIKLÓS: A zombori náhije Varjas nevű települései a török defterekben és azok középkori előzményei. *Keletkutatás*, 2021 tavasz. 115–126., FÓTI MIKLÓS – PÁNYA ISTVÁN: Adatok Kalocsa késő középkori–hódoltságkori helyrajzához és történetéhez. *Cumania*, 30. (2023) 445–466; FÓTI MIKLÓS – PÁNYA ISTVÁN: Bács mezőváros középkori és kora újkori térszerkezete/The urban spatial structure of the medieval and early-modern-period Bács town. *Belvedere Meridionale*, 4. (2022) 73–101.

²⁸ FÓTI – SZ. SIMON: Balkáni népességelemek, 171.

²⁹ *A középkori Magyarország településeinek atlasza*. Magyar Corvin-lánc Testület. Bp., 2022.

³⁰ DEMETER GÁBOR – SZ. SIMON ÉVA – F. ROMHÁNYI BEATRIX: Észak-Magyarország és Dél-Szlovákia társadalmi-gazdasági viszonyainak atlasza a török uralom kezdetén és a 15 éves háború után (Nógrád és Borsod megyék) / A Historical Statistical Atlas of N-Hungary and S-Slovakia in the beginning of the Ottoman penetration and after the 15-years war (Nógrád and Borsod counties) (1546-1640) *GIStorical Studies*, 9. Budapest – Prešov, 2024.

³¹ Fóti Miklós, *The Mufasssal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578). Text and Index*. Budapest, 2023. SZ. SIMON: A koppányi szandzsák, 55., 61–64., 66., 68., 70., 77–78.

³² FÓTI MIKLÓS – PÁNYA ISTVÁN: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban*. Budapest, 2022.

Részt vettünk 13 nemzetközi és 16 hazai konferencián előadóként, és szerveztünk egy workshopot.

Megjelenés alatt van további 2 könyv, 3 könyvfejezet, 2 angol és 2 magyar folyóiratcikk, valamint folyamatban: 1 könyv befejezése.